

HÁZTARTÁS- ÉS CSALÁDSZERKEZET

MONOSTORI JUDIT – MURINKÓ LÍVIA

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » 2016-ban a magyar népesség 98%-a magánháztartásban, a fennmaradó 2%-a intézeti háztartásokban élt.
- » Ugyanekkor 4,02 millió magánháztartás volt Magyarországon, ami 84 ezerrel kevesebb, mint öt évvel korábban, a 2011-es népszámlálás időpontjában. Ezzel tulajdonképpen egy több évtizede tartó trend tört meg, és megállt az a folyamat, amit a háztartások elaprózódásának nevezünk.
- » A magánháztartások számának csökkenése mögött több jelenség áll: az egyik az egyszemélyes háztartások számának csökkenése, a másik pedig a párkapcsolaton alapuló családok/háztartások számának növekedése.
- » Az elmúlt évek termékenységi mutatóiban bekövetkezett javulás ellenére a gyermeket nevelő háztartások aránya nem változott jelentősen az elmúlt öt évben, a gyermekes háztartások arányának dinamikus csökkenése viszont megállt.
- » A gyermekes háztartások körén belül 1990 és 2011 között csökkent a két kiskorú gyermeket nevelők aránya. 2011 és 2016 között ez a trend is megállt.
- » A gyermekszám erőteljes összefüggést mutat a szülők iskolai végzettségével. Az egygyermekes családok aránya a középfokú végzettséggel rendelkező szülőknél a legmagasabb, és náluk a legalacsonyabb a három és annál több gyermeket nevelők aránya is. A kétgyermekes családmodell leginkább a felsőfokú végzettségűekre jellemző, míg a három vagy annál több gyermeket nevelők aránya az alapfokú végzettségűek körében a legmagasabb.
- » Az élettársi kapcsolatok térhódításával párhuzamosan a gyermekes családok körében is növekedett azok aránya, ahol a szülők nem kötnek házasságot. 2016-ban a 24 éves vagy fiatalabb gyermekek 18%-ának élettársi kapcsolatban éltek a szülei.
- » Az egyszülős háztartások arányának változása 1990 óta nem mutat egyértelmű trendet. Azoknak a háztartásoknak a körében, ahol legalább egy 24 éves vagy fiatalabb gyermek él, az egyszülős háztartások aránya 1990-ben 21, 2001-ben 20, 2011-ben 25, 2016-ban pedig 22%-ot tett ki. A gyermeket egyedül nevelők döntő többsége nő (2016-ban 86%).

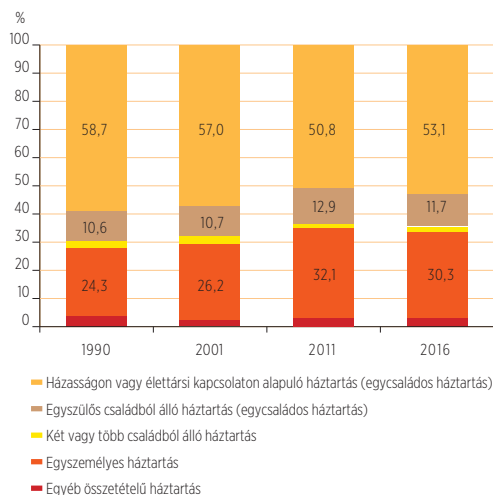
- » A mozaik családok aránya a gyermekes háztartások körén belül 2001 óta nem mutat egyértelmű növekvő vagy csökkenő trendet. 2016-ban a 24 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelő háztartások 13%-a volt mozaik család.
- » A fiatalok idősebb korra tolódott önálló-sodásának következményei az együttélési formákban is megmutatkoznak, hiszen napjainkban sokkal több fiatal felnőtt él még együtt a szüleivel, mint néhány évtizede. Jelentős azoknak az aránya is, akik visszaköltöznek a szüleikhez. A szülői háztartásban gyermekstátuszban, partner és saját gyermek nélkül élő felnőttek kétharmada férfi, és a többségük 35 év alatti. A fiatalabb korcsoportokban inkább a teljes népességhez képest előnyösebb társadalmi helyzetű nőtleneket, hajadonokat találunk, míg az 50–64 évesek körében már sok az elvált vagy egész életében egyedülálló, és az alacsonyabb végzettségű. Iskolai végzettség, munkaerőpiaci helyzet és egészségi állapot szempontjából a szülőkkel élő középkorú férfiak helyzete a leghátrányosabb.
- » Az egyszemélyes háztartások arányának növekedése több évtizede tartó folyamat. Ez a növekedés az utóbbi években megtört, de így is jóval többen élnek egyszemélyes háztartásban, mint 1990-ben. 2016-ban a háztartások 30%-a egyszemélyes háztartás.
- » A 30 éves vagy fiatalabb koruk óta egyedül élők többsége nőtlen vagy hajadon, és több közöttük a férfi, mint a nő. Az elvált és a házastárustól külön élő családi állapot a 30–69 éves koruk óta egyedül élők körében a leggyakoribb, és szinte csak özvegyeket találunk a 70 éves vagy idősebb koruk óta egyedül élők között. A fiatal, családalapítás előtt álló korcsoportokban leginkább a magasan képzettek élnek egyedül, míg az idősebb koruk óta egyedül élők végzettsége alacsonyabb, mint a teljes népességé.

A HÁZTARTÁSOK ÉS CSALÁDOK ÖSSZETÉTELE

A magyar népesség döntő többsége *magánháztartásban*^F él, és mindössze 2%-ot tesz ki az *intézeti háztartásban*^F élők aránya. A 2016-os mikrocenzus idején 4,02 millió magánháztartás volt Magyarországon, ami 84 ezerrel kevesebb, mint öt évvel korábban, a 2011-es népszámlálás időpontjában. Ezzel tulajdonképpen egy több évtizede tartó trend tört meg, azaz megállt az a folyamat, amit a háztartások elaprózódásának nevezünk. A jelenséget alapvetően két tényező okozta: az *egyszemélyes háztartások*^F arányának csökkenése és a párkapcsolatra épülő háztartások arányának növekedése. A párkapcsolatra épülő háztartások körében a *gyermek*^F nélkül, házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők aránya növekedett. Egy háztartásban 1990-ben és 2001-ben átlagosan 2,6 fő élt, 2011-re a háztartások átlagos nagysága 2,4 főre csökkent, ami 2016-ra lényegében nem változott.

A háztartások döntő többsége (2016-ban 70%-a) ún. *családháztartás*^F, ami azt jelenti, hogy a háztartásban egy vagy több család él, rokonokkal vagy azok nélkül. Legnagyobb részükben (a háztartások 53%-ában) csak egyetlen család él, és a család alapját egy párkapcsolat jelenti, ami házasság és élettársi kapcsolat is lehet. Az ilyen típusú háztartások egy részében gyermekek is nevelkednek. Az *egycsaládos háztartások*^F másik csoportját az *egyszülős családok*^F alkotják. 2016-ban a háztartások 12%-a tartozott ebbe a kategóriába. A *nem családos háztartások*^F döntő többsége egyszemélyes háztartás. A 2010-es években arányuk 30% körül mozgott, azaz majdnem minden harmadik háztartás egyszemélyes háztartás volt. (1. ábra)¹ A 2016-os mikrocenzus adatai szerint a népesség 12%-a, mintegy 1,2 millió fő élt ilyen háztartásban.

1. ábra. A háztartások megoszlása háztartástípus szerint, 1990–2016

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus. 2. A népesség és a lakások jellemzői, 2017.

Magyarországon 2016-ban 2,743 millió *családban*^F 7,768 millió személy élt, a népesség 81%-a. A családok száma 1990 és 2011 között folyamatosan, összességében 182 ezer családdal csökkent, 2011 és 2016 között viszont 30 ezerrel növekedett. E mögött – ahogyan fentebb is írtuk – a gyermek nélküli párkapcsolatra épülő családok számának növekedése áll. 2011-ben a családok 34,5%-a tartozott ebbe a kategóriába, 2016-ban már 37,4%-a. (2. ábra) A növekedés mind a házasságon, mind pedig az élettársi kapcsolaton alapuló családok körében kimutatható volt.

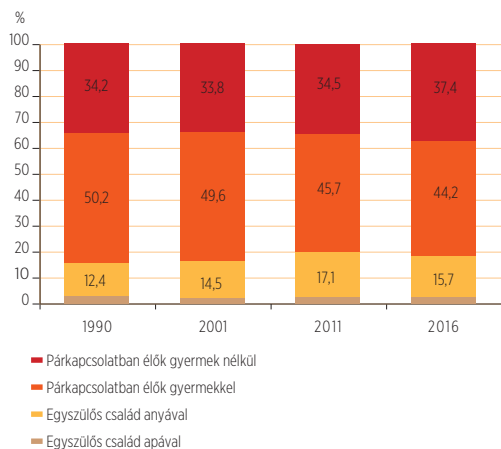
A korábbi trend folytatásaként értelmezhető, hogy a *párkapcsolaton alapuló családokban*^F dinamikusan növekszik az élettársi kapcsolatok aránya. 2011-ben a párkapcsolatok 18,6%-a, 2016-ban már 21,6%-a tartozott ebbe a kategóriába.

2011 és 2016 között csökkent az egyszülős családok száma és aránya is. A csökkenés nem túl jelentős, de ebben a vonatkozásban is egy 1990 óta lassan emelkedő trend tört

¹ Mivel a több családból álló háztartások és az ún. *egyéb összetételű háztartások*^F aránya nagyon kicsi, a több személyből álló háztartások döntő többségében a család- és a háztartás-fogalom lényegében szinonimaként használható.

meg. Az egyszülős családok döntő többségét – 2016-ban 86%-át – továbbra is azok teszik ki, ahol anyák élnek együtt gyermekükkel.

2. ábra. A családok megoszlása családtípus szerint, 1990–2016

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus. 2. A népesség és a lakások jellemzői, 2017.

Megjegyzés: Az ábra számításai a népszámlálási gyermek-fogalom alapjának, ami a gyermek életkorát nem, csak a családon belüli státuszát veszi figyelembe, és azt a kritériumot, hogy gyermeknek csak a nőtlen/hajadon gyermek családi állású személyt tekintik.

A háztartások és a családok alapvető struktúrájában bekövetkezett változásokat akkor érthetjük meg, ha a háztartásszerkezet részletesebb kategóriáiban történt változásokat is megfigyeljük, és azokat a demográfiai folyamatokkal együtt tárgyaljuk. Ezzel összefüggésben fontos, hogy a háztartások szerkezetét az ott élő gyermekek életkora szerint is vizsgáljuk, hiszen miközben a kis-korú gyermeket nevelő háztartások aránya a rendszerváltozás utáni időszakot tekintve folyamatosan csökkent, addig a felnőtt korú gyermekkel élőké – a gyermekes háztartások körén belül – növekedést mutat. Ez utóbbi alapvetően a fiatalok kései önállósodásával függ össze, tehát azzal, hogy az életpálya egy későbbi szakaszán hagyják el a szülői házat, vagy elköltözés után visszatérnek oda. (A fiatalok kései önállósodásáról, a „mama hotel” jelenségéről I. Monostori – Murinkó 2015.)

A fejezetben a gyermekek meghatározására többféle definíciót is használunk, aminek az a célja, hogy pontosabban meg tudjuk figyelni a családi életciklus különböző fázisait. Így foglalkozunk a 18, a 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő háztartásokkal, a kisgyermekes háztartások definiálásakor pedig a 6 éves korhatárt alkalmazzuk.

A háztartásszerkezeti átalakulásokra ható folyamatok köréből az egyik legfontosabb a termékenység alakulása. Az utóbbi évtizedekben a termékenységi mutatók folyamatos csökkenést mutatnak, noha az elmúlt 5 évben javuló tendenciákat figyelhetünk meg. Ez azonban olyan kismértékű volt, hogy alapvetően nem érintette a magyarországi népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlását. 1990-ben a háztartások 44%-ában, 2001-ben 41, 2011-ben 34, 2016-ban pedig 32%-ában éltek 25 év alatti gyermekek. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a 18 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelők arányának változásában is. Az utolsó, 2011-es népszámlálás óta eltelt időszakot tekintve a kisgyermekes háztartások aránya sem mutat emelkedést. 2011-ben a 0–6 éves gyermeket nevelő háztartások aránya 12,4% volt, 2016-ban 11,8%. Ennek oka lehet, hogy a gyermekes háztartások arányát nem csupán a termékenységi mutatók befolyásolják, hanem a népesség korstruktúrájának változása is (pl. az idősök arányának növekedése), illetve, hogy a születésszámban megjelenő növekedés alapvetően nem az első gyermekek megszületéséből adódott.

Az elmúlt 5 év egyik legfontosabb változása az egyszemélyes háztartások arányának visszaesése volt. Ez alapvetően a 65 év alatti korosztályban tapasztalható változásokkal magyarázható. Míg 2011-ben a háztartások 18,5%-a tartozott a 65 évesnél fiatalabb, egyedül élők kategóriájába, addig 2016-ban 16,5%-a. (1. táblázat) A csökkenés a 65 évesnél fiatalabbak különböző életkori kategóriáiban is kimutatható, azaz nem emelhető ki egy-egy korosztály e változás okozójaként.

1. táblázat. A háztartások megoszlása, 1990, 2001, 2011, 2016

Háztartás- és családszerkezet	1990	2001	2011	2016	
				Meg- oszlás, %	Háztartá- sok száma, ezer
I. Egyszemélyes háztartásban élők	24,2	26,2	32,1	30,3	1 217,3
1. Egyedül élő, 65 évesnél fiatalabb	14,5	14,0	18,5	16,5	663,6
2. Egyedül élő, 65 éves és idősebb	9,7	12,2	13,6	13,8	553,6
II. Egycsaládos háztartások					
II.1. Párkapcsolatban élők, gyermek nélkül	22,1	21,7	20,6	23,4	941,7
3. Párkapcsolatban élők gyermek nélkül, mindkettő 65 évesnél fiatalabb	13,9	12,7	11,8	12,9	518,0
4. Párkapcsolatban élők gyermek nélkül, legalább az egyik 65 éves vagy idősebb	8,2	9,0	8,8	10,5	423,7
II.2. Párkapcsolatban élők, gyermek(ek)kel	38,3	37,5	30,9	30,4	1 226,5
5. Párkapcsolatban élők egy 19 év alatti gyermekkel	11,2	9,2	8,2	7,8	315,5
6. Párkapcsolatban élők két 19 év alatti gyermekkel	13,4	9,7	6,6	6,8	274,9
7. Párkapcsolatban élők három vagy több 19 év alatti gyermekkel	3,3	3,4	2,7	2,7	110,2
8. Párkapcsolatban élők egy 19 év alatti és egy 19 éves vagy idősebb gyermekkel	2,4	3,0	2,0	1,9	76,0
9. Párkapcsolatban élők három vagy több gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	1,0	1,6	1,4	1,5	60,4
10. Párkapcsolatban élők 19–24 év közötti gyermek(ek)kel	4,0	5,9	4,3	4,1	165,4
11. Párkapcsolatban élők 24 év feletti gyermek(ek)kel	3,0	4,7	5,7	5,6	224,1
II.3. Egyszülőes háztartások	12,5	13,0	14,5	13,6	544,5
12. Egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	3,9	3,0	3,0	2,6	102,6
13. Egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	2,8	1,7	1,9	1,5	62,1
14. Egy szülő legalább két gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	0,8	1,1	1,3	1,1	42,4
15. Egy szülő csak 19–24 év közötti gyermekkel vagy velük és idősebb gyermekkel	1,5	2,3	2,2	2,0	78,8
16. Egy szülő 24 év feletti gyermek(ek)kel	3,5	4,9	6,1	6,4	258,6
III. Többcsaládos háztartások	0,4	0,4	0,3	0,3	13,0
IV. Egyéb együttélési formák	2,5	1,4	1,7	1,9	78,4
Összesen (I–VI. sorok)	100,0	100,0	100,0	100,0	4 021,3

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2001, 2011 (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus (teljes körű állomány); saját számítás. Megjegyzés: 1. A táblázat adatai a magánháztartásban élőkre vonatkoznak. 2. Gyermeknek tekintettük azokat, akiket a kérdezettek gyermekstátuszának jelöltek, azaz olyan személynek, aki legalább az egyik szülőjével együtt él, de nem él együtt a partnerével, illetve a gyermekével. A népszámlálási adatközlésekben ezen a körön belül csak azokat tekintik gyermeknek, akiknek a családi állapota nőtlen vagy hajadon, mi azonban ezt a kritériumot nem alkalmaztuk. Ebből adódóan a gyermekes családokban élők aránya a mi számításaink szerint valamivel magasabb, mint a népszámlálási adatközlésekben. 3. Saját számításaink időnként minimálisan eltérnek a népszámlálás által publikált adatoktól, aminek az az oka, hogy a kisebb adathibákat a különböző feldolgozások különbözően kezelik.

2011 és 2016 között bekövetkezett – az előzővel részben összefüggő – változás az is, hogy növekedett azon háztartások aránya, ahol a családtagok párkapcsolatban élnek,

gyermek nélkül. A növekedés a fiatalabb és az idősebb generációk körében is megfigyelhető. (1. táblázat)

HÁZASSÁGON VAGY ÉLETTÁRSI KAPCSOLATON ALAPULÓ HÁZTARTÁSOK

A háztartásszerkezeti változások egyik fontos mozgatórugója a párkapcsolatban élők arányának változása. 2016-ban a háztartások 54%-át tették ki azok, amelyekben egy család élt, és amelyek házasságon vagy élettársi kapcsolaton alapultak. 1990 és 2011 között ezeknek a háztartásoknak az aránya 60-ról 52%-ra csökkent, míg 2011 és 2016 között 2,4 százalékponttal növekedett. (1. táblázat) 2016-ban ezeknek a háztartásoknak a 24%-ában nem éltek gyermekek, és a párkapcsolatban élők 65 évnél fiatalabbak voltak; 20%-ában a párkapcsolatban élők 65 év felettiiek voltak, és nem éltek velük gyermekek; és 57%-uk gyermekes háztartás volt.

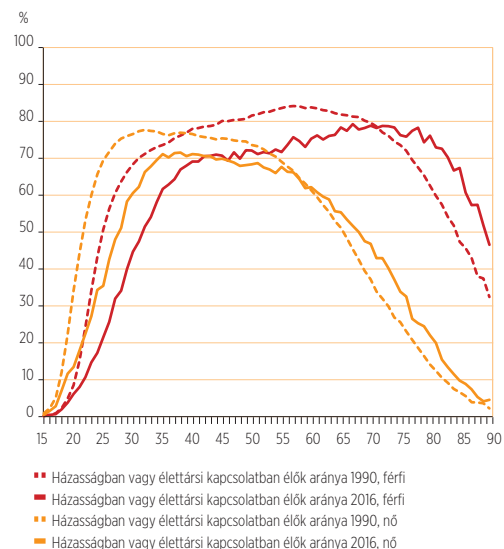
A párkapcsolatban élők arányának változása személyi szinten is vizsgálható, és így hangsúlyosabban tudunk rámutatni arra, hogy a különböző korosztályokban mekkora a partnerükkel együtt élők aránya. A személyi szintű elemzés lehetőséget nyújt arra is, hogy e vonatkozásban a nemek közötti különbségek is kirajzolódjanak.

A hosszabb távú időbeli trendeket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a fiatalok és a középkorúak körében 1990-ben magasabb volt a partnerkapcsolatban élők aránya, mint 2016-ban. Az idősebb korosztályokban – nőknél a 60, férfiaknál a 70 év felettiiek körében – viszont 2016-ban magasabb a mutató értéke, azaz az idősebb korosztályokban növekedett a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők aránya.

A fiatalabb korosztályokban lezajlott változásokat a kései önállósodás és a kitolódó családalapítás jelenségével hozhatjuk összefüggésbe, a középkorúak esetében a törekenyebbé váló párkapcsolatok állnak a jelenség hátterében. Mivel a nők a férfiaknál rendszerint néhány évvel korábban létesítik az első tartós kapcsolatukat, és korábban is házasodnak, a 40–45 év alatti korosztályokban több nő él házasságban vagy élettársi

kapcsolatban. (3. ábra) 1990-ben a 40, 2016-ban a 45 év fölötti korosztályokban viszont férfifébbesletet találunk (3. ábra), mert a nők gyakrabban özvegyülnek meg, és ritkábban házasodnak újra, mint a férfiak. Az idősebb generációknál továbbra is fontos szerepe van annak, hogy a két nem várható élettartama eltér egymástól, a férfiak a nőknél kevesebb életévre számíthatnak. Emellett annak is van jelentősége, hogy a párkapcsolatokban általában a nők a fiatalabbak, és ez még tovább növelheti azt az időszakot, amelyet a partnerük halála miatt egyedül kell tölteniük. Mindezek mellett az idősebb generációk körében egyre nagyobb jelentősége van a kapcsolatok törekenyebbé válásának. Egy az idősek háztartás-szerkezetére vonatkozó kutatás azt mutatta, hogy az elváltak aránya 1990 és 2011 között jelentősen megemelkedett az egyedülálló 60 év felettiiek körében is. 1990-ben a 60 év feletti egyedül élő nők 9, 2011-ben már 17%-a volt elvált. A férfiak körében az arány 17%-ról emelkedett 31%-ra (Monostori 2017).

3. ábra. Házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő nők és férfiak aránya életkor szerint, 1990, 2016

Forrás: KSH, 1990. évi népszámlálás; KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

GYERMEKES HÁZTARTÁSOK

Ahogy fentebb is említettük, a termékenység visszaesésével és a társadalom demográfiai öregedésével párhuzamosan az utóbbi évtizedekben csökkent azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol kiskorú (0-18 éves) vagy fiatalkorú (0-24 éves) gyermekek nevelkedtek. Ez a csökkenő tendencia még azzal sem fordult meg, hogy 2011 és 2016 között a hazai termékenységi mutatók növekedést mutattak. 1990-ben a háztartások 39, 2011-ben 27, 2016-ban pedig 26%-a volt olyan, ahol 19 év alatti gyermekek is éltek. Többségükben (2016-ban 80%-ukban) a gyermekeket párkapcsolatban élő szülők nevelték, minden ötödik háztartásban egy szülő nevelte a gyermeke(ke)t. (1. táblázat)

Hosszú távon nem ilyen jelentős a gyermekes háztartások arányának visszaesése, amennyiben a gyermekek életkori határát 24 éves korban húzzuk meg. 1990-ben a háztartások 44, 2011-ben 34, 2016-ban pedig a 32%-ában nevelkedett ilyen korú gyermek. A mérsékelt visszaesés oka a fiatalok kései önállósodása: 2016-ban a 18-24 év közötti korosztályban a korábbi évekhez képest nagyobb arányban vannak, akik még a szüleikkel élnek, gyermekstátuszban.

A 19 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő háztartások körén belül 1990 és 2011 között csökkent a két gyermeket nevelők aránya. 2011 és 2016 között ez a trend megállt. 1990-ben az ilyen korú gyermeket nevelő háztartások 42%-ában, 2011-ben 33%-ában, 2016-ban pedig 34%-ában élt két gyermek. Az egygyermekes háztartások aránya 2011-ig növekedett (1990-2011 között 47-ről 54%-ra), de 2016-ra ez a növekedő trend megállt. 2016-ban az itt vizsgált háztartások 53%-ában volt egy gyermek. A három vagy több gyermeket nevelők aránya viszont a rendszerváltozás óta folyamatosan emelkedett, bár ez a növekedés nagyon kis mértékű volt. 1990 és 2016 között arányuk 11-ről 13%-ra növekedett.

A gyermekszám erőteljes összefüggést mutat a szülők iskolai végzettségével. Az egygyermekes családok aránya a középfokú végzettséggel rendelkező szülőknél a legmagasabb, és náluk a legalacsonyabb a három és annál több gyermeket nevelők aránya is. A kétgyermekes családmodell leginkább a felsőfokú végzettségűekre jellemző, míg a három vagy annál több gyermeket nevelők aránya az alapfokú végzettségűek körében a legmagasabb.

A gyermekes háztartások körében viszonylag ritka a háromgenerációs háztartások aránya. A 25 év alatti gyermekkel élő háztartásoknak csak alig tizede tartozott ebbe a kategóriába, és ebben a rendszerváltozás óta nem voltak jelentősebb változások. A három vagy annál több generációs háztartások aránya az egyszülős háztartásokban magasabb volt, mint a párkapcsolatra épülőkkben. (2. táblázat) 1990 és 2016 között megközelítőleg 70%-ot tett ki azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a szülők párkapcsolatban éltek, és a háztartásban nem éltek felmenő rokonok. Ez az arány 2011-ben volt a legalacsonyabb és 2016-ban a legmagasabb. A felmenő rokon nélkül élő egyszülős háztartások aránya 17 és 21% között mozgott, egyértelmű növekvő vagy csökkenő tendencia nem mutatható ki. 2001 és 2011 között egy erőteljesebb növekedést, 2011 és 2016 között viszont csökkenést láthatunk az egyszülős háztartások arányában. (2. táblázat)

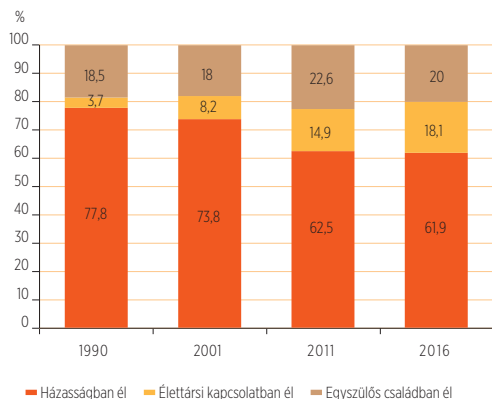
Az élettársi kapcsolatok térhódításával párhuzamosan a gyermekes háztartások körében is növekedett azok aránya, ahol a szülők nem kötnek házasságot. 1990-ben a 25 év alatti gyermekek 78%-a élt házasságban együtt élő szüleivel, 2016-ban már csupán 62%-uk. Ugyanezen időszak alatt az élettársi kapcsolaton alapuló háztartásokban élő gyermekek aránya 4-ről 18%-ra emelkedett (4. ábra).

2. táblázat. A 24 éves és fiatalabb gyermekkel élő háztartások megoszlása a háztartásszerkezet szerint, 1990, 2001, 2011, 2016

Háztartásszerkezet	1990	2001	2011	2016
(%)				
I. Párkapcsolatban élő szülők, felmenő rokonok nélkül	71,0	71,1	67,1	71,8
1. Pár egy 19 év alatti gyermekkel	22,1	19,5	21,4	22,4
2. Pár két 19 év alatti gyermekkel	27,1	21,1	17,6	19,9
3. Pár három vagy több 19 év alatti gyermekkel	6,8	7,5	7,1	8,0
4. Pár két gyermekkel, egyik 19 év alatti, a másik 19 éves vagy idősebb	4,8	6,5	5,3	5,4
5. Pár legalább 3 gyermekkel, 19 év alatti és 19 éves vagy idősebb gyermek is	2,1	3,3	3,9	4,2
6. Pár, csak 19–24 év közötti gyermek(ek)kel	8,1	13,2	11,8	11,9
II. Egyszülős háztartások, felmenő rokonok nélkül	17,6	16,5	21,3	19,1
1. Egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	7,3	5,5	7,1	6,6
2. Egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	5,6	3,5	4,8	4,2
3. Egy szülő 19 év alatti és idősebb gyermekkel	1,7	2,4	3,5	2,9
4. Egy szülő 19–24 év közötti gyermek(ek)kel	3,0	5,1	5,9	5,4
III. Kiterjesztett és többszalados (nagyszülős) háztartások	11,5	12,4	11,5	9,2
1. Párkapcsolatban élő gyermekes család nagyszülővel/nagyszülőkkel a háztartásban	8,6	9,1	7,8	6,1
2. Egyszülős család nagyszülővel/nagyszülőkkel a háztartásban	2,9	3,3	3,7	3,1
Összesen (I–III. sorok)	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2001, 2011 (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus (teljes körű állomány); saját számítás.
Megjegyzés: Azon háztartásokat, ahol több gyermekes család élt együtt, az egyik család jellemzői alapján soroltuk be. Ha legalább az egyik családban párkapcsolatban éltek a szülők, akkor a párkapcsolatban élők kategóriájába, ha csak egyszülős családok éltek együtt, akkor az egyszülős háztartások kategóriájába. Ezeknek a háztartásoknak az aránya azonban elhanyagolható, így a besorolásoknak nincs tartalmi jelentőségük.

4. ábra. A 24 év alatti gyermekek megoszlása a szülők párkapcsolati státusza szerint, 1990–2016

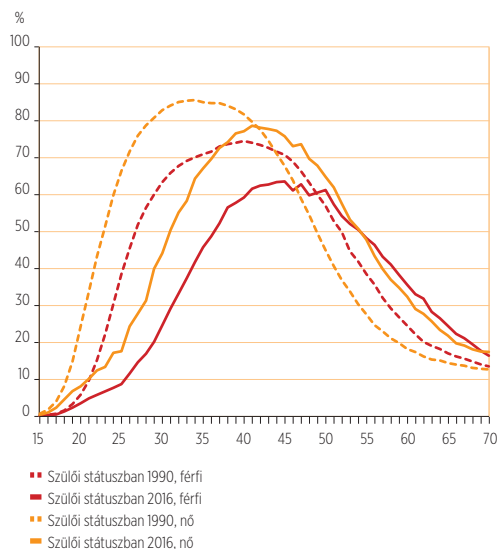
Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2001, 2011 (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus (teljes körű állomány); saját számítás.

A gyermekes háztartások a szülők perspektívájából is vizsgálhatók. A gyermekvállalási életkor kitolódása és a gyermekek

kései önállósodása a szülői életpályára is nyilvánvaló hatással van: akik gyermeket vállalnak, az életpálya egyre későbbi szakaszában válnak szülővé, viszont a gyermekek körében a szülői életszakasz egyre hosszabbra nyúlik, és később fejeződik be. A biológiai szülővé válás ugyanakkor nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szülők együtt is élnek a gyermekeikkel. Ha egy kapcsolat felbomlik, akkor válás után a legtöbb gyermek az anyával él tovább, míg a férfiak egyedülállónak válnak, visszaköltöznek a szülői házba, egyedül élnek vagy új családot alapítanak. A válás utáni új család alapítása azzal is együtt járhat, hogy valaki úgy kerül szülőszerepbe, hogy nem a vér szerinti gyermekével él együtt, vagy nincs is vér szerinti gyermeke. Mindezekből az következik, hogy amennyiben azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző korosztályokba tartozók mekkora aránya él olyan

háztartásban, ahol – az ott élő gyermekek szempontjából – szülői funkciókat tölt be, jelentős különbségeket láthatunk a férfiak és a nők között. (5. ábra) 2016-ban a nemek közötti különbség a 25–50 éves korosztályban tapasztalható eltérésekből adódik. A 25–29 év közötti férfiaknak a 12%-a, a nőknek a 24%-a volt szülői státuszban, a 30–39 évesek körében a mutató értéke 40 és 59%, a 40–49 éveseknél 57 és 69%. A férfiak és a nők közötti eltérések egyben arra is utalnak, hogy az elvált párok férfi tagjai közül sokan nem létesítenek újabb párkapcsolatot, nem lépnek be olyan családokba, ahol nevelőapaként funkcionálnak vagy ahol újabb gyermekeket vállalnak. Szülői szerepüket csak a vér szerinti gyermekeiktől külön élve gyakorolják.

5. ábra. Szülői státuszban élő nők és férfiak aránya életkor szerint, 1990, 2016

Forrás: KSH, 1990. évi népszámlálás (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus (teljes körű állomány); saját számítás.

Megjegyzés: Az ábrában azokat a személyeket vettük figyelembe, akik szülői státuszban vannak egy adott háztartásban, függetlenül attól, hogy a gyermekek vér szerinti, nevelt vagy örökbefogadott gyermekeik-e.

EGYSZÜLŐS HÁZTARTÁSOK

Ahogy fentebb is említettük, a gyermek háztartásokon belül az egyszülős háztartások arányának változása 1990 óta nem mutat egyértelmű trendet. Azoknak a háztartásoknak a körében, ahol legalább egy 24 éves vagy fiatalabb gyermek él, az egyszülős háztartások aránya 1990-ben 20,5, 2001-ben 19,8, 2011-ben 25, 2016-ban pedig 22,2%-ot tett ki. A gyermeküket együttélő partner nélkül nevelők döntő többsége nő (2016-ban 86% volt a nők és 14% a férfiak aránya).

A szülők jogi értelemben vett családi állapotja nem mutatja meg pontosan, hogyan keletkezett az adott család, hiszen a felbomlott élettársi kapcsolatból „érkező” szülők bármilyen családi állapotúak lehetnek. Ugyanakkor az mégis jelzésértékű, hogy a férfiak körében magasabb az özvegyek aránya: míg az egyszülős apák 16%-a, addig az anyák 11%-a özvegy (3. táblázat). Ebből arra következtethetünk, hogy az apás egyszülős háztartások nagyobb arányban jönnek létre az anya halálával, míg az anyás egyszülős háztartások esetében azoknak az aránya nagyobb, ahol az anya még sohasem kötött házasságot. Ennek több oka is lehet: egyrészt a felbomló élettársi kapcsolatokban a gyermek(ek) nagyobb arányban marad(nak) az anyával, másrészt az anyák egy része már a gyermek(ek) megszületésétől egyedülállóként neveli a gyermek(ek)et. A gyermeküket egyedül nevelő anyák és apák körében egyaránt nem elhanyagolható a házások aránya sem. A többségük nyilvánvalóan éppen a válás folyamatában van, de számos életútmentázat állhat a mögött, ha a szülő családi állapota házas, mégis egyedülálló szülőként neveli a gyermekeit. Ráadásul az együttélő partnerkapcsolat hiánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szülőnek nincs partnerkapcsolata. Korábbi számításaink rámutattak arra, hogy a gyer-

meküket egyedül nevelő diplomás nők körében viszonylag magas a LAT-osok aránya.

A gyermeküket egyedül nevelő szülők iskolai végzettség szerinti összetétele kedvezőtlenebb, mint a párkapcsolatban élőké, és ez az apákra és az anyákra egyaránt érvényes. Miközben a partnerkapcsolatban élő apák 23%-a diplomás, addig az egyedülálló apák körében a 16%-ot sem éri el az arányuk.

Az anyáknál 30 és 23% a megfelelő érték. Ugyanakkor az alapfokú végzettségűek aránya magasabb az egyszülősök körében. (3. táblázat)

A gyermeküket egyedül nevelők körében az átlagos gyermekszám alacsonyabb, mint a párkapcsolatban élő szülőknél. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a gyermekszám tekintetében eltérés mutatkozik a gyerme-

3. táblázat. A 24 éves vagy fiatalabb gyermeküket egyedül nevelő szülők és gyermekeik demográfiai és társadalmi jellemzői, 2016

(%)

	Gyermekeiket/gyermekeiket egyedül nevelő		Gyermekeiket/gyermekeiket együttélő partnerrel nevelő	
	anyák	apák	anyák	apák
A szülő életkora				
16–29 éves	6,9	3,1	10,0	5,5
30–39 éves	25,5	11,3	36,7	29,2
40–49 éves	47,0	44,6	41,3	43,4
50+ éves	20,6	41,3	12,0	21,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Iskolai végzettség				
Legfeljebb 8 általános	19,3	19,1	15,3	13,6
Szaktanulmányok/szakiskola	21,0	38,5	19,3	35,0
Érettségi	35,8	26,6	35,0	28,0
Diploma	23,9	15,8	30,3	23,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Családi állapot				
Nőtlen, hajadon	27,6	18,4	17,7	18,3
Házasság	12,1	15,7	76,9	76,9
Özvegy	11,1	16,2	0,4	0,2
Elvált	49,2	49,7	5,2	4,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
24 éves és fiatalabb gyermekek száma				
1	63,1	71,5	46,9	46,9
2	27,5	22,7	37,6	37,6
3 és több	9,4	5,8	15,5	15,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
A legfiatalabb gyermek életkora				
0–5 éves	19,4	7,7	36,7	36,7
6–14 éves	37,6	29,2	35,1	35,1
15–18 éves	16,7	21,6	11,5	11,5
19–24 éves	26,3	41,4	16,7	16,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

küket egyedül nevelő anyák és apák között: az anyák háztartásaiban több gyermek él, mint az apák háztartásaiban. Miközben a párkapcsolatban élő szülők 50%-a, addig a gyermeküket egyedül nevelő anyák 63%-a és az apák 72%-a nevel egy gyermeket (3. táblázat). A gyermeküket egyedül nevelő apák idősebb gyermekeket gondoznak. Ez feltehetően összefüggésben áll azzal, hogy váláskor, egy kapcsolat felbomlásakor a gyermekek abban az esetben maradnak nagyobb eséllyel az apánál, ha már idősebbek.

A MOZAIK CSALÁDOK²

Az empirikus családszerkezeti kutatások fehér foltja a *mozaik családok*^F vizsgálata. Miközben az együttélési formák átalakulásával foglalkozó elméletek egyik központi tétele, hogy az utóbbi évtizedekben a mozaik családok egyre elterjedtebbé váltak, a tételt empirikus kutatások nem igazolják. Ennek az a döntő oka, hogy nagyon kevés olyan hosszú távú adatgyűjtés van (Magyarország vonatkozásában nincs), amely a szerint is vizsgálja a családban élő gyermekek státuszát, hogy a családban élő szülők vér szerinti gyermekei-e vagy sem.

Mozaik családoknak azokat az együttélési formákat nevezzük, ahol legalább egy olyan gyermek él, akinek csak az egyik vér szerinti szülője él a háztartásban. A mozaik családok általában úgy keletkeznek, hogy felbomlik egy, esetenként két gyermekes család, majd az újabb család alapításakor az egyik vagy mindkét fél beviszi a gyermekeit az új családba. Ezekben a családokban később közös gyermekek is szülehetnek.

A mozaik családok aránya a népszámlálási adatokból is kiszámítható, noha ott sem kérdezik rá közvetlenül, hogy a családban/háztartásban élő szülők vér szerinti szülők-e. Ugyanakkor ismerjük a háztartásban élő gyermekek születési adatait, valamint a szülők vér szerinti gyermekeinek adatait, és a kettő összevetésével becslést adhatunk a mozaik családokra vonatkozóan. Ezt a megközelítést használva azt állapítottuk meg, hogy 2016-ban a 24 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő háztartásoknak 23 %-a mozaik család. (4. táblázat)

Mivel szeretnénk megvizsgálni a szülők demográfiai és szociológiai ismérveit is, a mozaik családok arányát és jellemzőit a szülők perspektívájából mutatjuk be. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a mozaik családban élő szülők arányának változása 2001 óta nem mutat egyértelmű növekvő vagy

4. táblázat. A 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő háztartások és szülők megoszlása a háztartás típusa szerint, 2001, 2011, 2016

(%)

	Háztartások			Szülők		
	2001	2011	2016	2001	2011	2016
Intakt család ^F	68,2	65,6	64,8	75,6	75,1	73,0
Egyszülős család	11,3	8,6	12,5	12,5	10,1	14,0
Mozaik család	20,5	25,8	22,7	11,9	14,8	13,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001, 2011 (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

² A mozaik családok esetében a család és a háztartás fogalmát lényegében szinonimaként használhatjuk, mert elenyésző azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyekben több család is él, és mindkettő gyermekes. A szakirodalomban és a köztudatban pedig annyira elterjedt a mozaik családok kifejezés, hogy mi is ezt alkalmazzuk, valójában azonban háztartási szintű adatokat használunk. Ha a háztartásban két gyermekes család él, akkor az egyik jellemzői alapján soroltuk be őket az egyes kategóriákba.

5. táblázat. A 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő anyák és apák családszerkezeti formája, 2016

		Anyák		Apák		(%)
Intakt családban	Házasságban	66,7	53,8	80,6	65,0	
	Élettársi kapcsolatban		12,9		15,6	
Mozaik családban	Házasságban	12,8	6,9	15,5	8,4	
	Élettársi kapcsolatban		5,9		7,1	
Egyszülős családban		20,5		4,0		
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

csökkenő trendet. A 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő szülők 14%-a mozaik családban él. (4. táblázat) Minél alacsonyabb a szülő iskolai végzettsége, annál nagyobb az esélye annak, hogy mozaik családban éljen. Ennek alapvetően az az oka, hogy a partnerkapcsolatok felbomlására nagyobb az esély az alacsonyabb végzettségűek körében. Így szélesebb az a potenciális kör, amelyből a mozaik családok létrejöhhetnek.

Az anyák és az apák között jelentős különbségek vannak a tekintetben, hogy milyen szerkezetű családban élnek. A 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családokban élő apáknak sokkal nagyobb aránya él intakt családban (ahol a családban élő összes gyermek mindkét szülő vér szerinti gyermeke), mint az anyáknak; és a mozaik családban élők aránya is az ő körükben a magasabb.

A mozaik családban élő szülők majdnem fele élettársi kapcsolatban él, míg az intakt családokban élőknel ez az arány jóval alacsonyabb. (5. táblázat)

A mozaik családokban közös gyermekek is születhetnek. Azokban a családokban, ahol csak az egyik partner hozott gyermeket az új családba, nagyobb az esélye annak, hogy közös gyermekek is szülessenek. Számításaink szerint 2016-ban a mozaik családok valamivel több, mint 40%-ában közös gyermekek is születtek. Ez a tény, valamint az, hogy számos esetben mindkét szülő beviszi az új családba a korábbi kapcsolatából származó gyermekeit, azt eredményezi, hogy a mozaik családok a legnépesebbek.

NAGYSZÜLŐK A HÁZTARTÁSBAN

Hosszú évtizedek óta tartó folyamat, hogy a teljes népeiséget tekintve csökken azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol három vagy több generáció él együtt. Ennek részben az az oka, hogy a népesség korstruktúrájában nagyon komoly átalakulások mentek végbe. A termékenység alacsony szintje miatt csökkent a gyermekes háztartások aránya, ami értelemszerűen maga után vonja a három- vagy többgenerációs háztartások csökkenését is, hiszen azok jellemzően a gyermekes háztartásokban jelenhetnek meg.

Más képet kapunk, ha nem a háztartások teljes körét figyeljük meg, hanem csupán azokat, ahol (0-24 éves) gyermekek élnek a háztartásban. Ebben a körben – ahogyan fentebb is említettük (lásd 2. táblázat) – a rendszerváltás utáni időszakban nem változott jelentősen a nagyszülős háztartások aránya. A 24 éves vagy fiatalabb gyermekekkel együtt élő háztartásoknak – a vizsgálati évtől függően – a 9-12%-ában nagyszülők is éltek. Az egyszülős háztartásokban nagyobb a három vagy többgenerációs együttélési formák aránya, mint a párkapcsolatra épülő háztartásokban. 2016-ban a mutató értéke 7,9% volt azokban a háztartásokban, ahol a szülők párkapcsolatban éltek, és 13,9% volt az egyszülős háztartásokban.

A három- vagy többgenerációs háztartásokban élő nagyszülők között sokkal nagyobb arányban találunk nagymamákat,

6. táblázat. A 24 éves és fiatalabb gyermeket nevelő háztartások megoszlása aszerint, hogy élnek-e a háztartásban nagyszülők, a szülők iskolai végzettsége szerint, 2016

A szülő iskolai végzettsége	Egyikkel sem	Csak nagymamával	Csak nagyapával	Mindkettővel	Összesen
Legfeljebb 8 általános	88,3	6,6	1,8	3,2	100,0
Szakmunkásképző/szakiskola	88,1	7,7	1,6	1,2	100,0
Érettségi	89,8	6,5	1,2	2,5	100,0
Diploma	94,3	3,8	0,7	1,3	100,0
Összesen	90,8	5,9	1,2	2,2	100,0

(%)

Forrás: KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

Megjegyzés: A szülők iskolai végzettségénél a magasabb végzettséggel rendelkező szülőét vettük figyelembe.

mint nagyapákat. Ennek az az oka, hogy az ilyen háztartások jellemzően nem *többcsaládos háztartások*^f, hanem ún. kiterjesztett háztartások, ahol legfeljebb egy nagyszülő, általában a nagymama él. Sokkal ritkább az olyan eset, amikor a gyermekes családdal egy nagyszülői pár él együtt, akik maguk önálló családot alkotnak. Ennek több oka is lehet. Az egyik az, hogy az elmúlt évtizedekben az idős férfiak halandósági mutatói rendre rosszabb képet mutattak, mint a nőké, azaz a többgenerációs háztartásokban (is) az idős férfiak előbb haltak meg, mint az idős nők, így a nagymama partner nélkül élt tovább a többgenerációs háztartásban. A másik oka lehet, hogy a nagyapa halála után a nagymamák egy része összeköltözik a gyermekek családjával. A harmadik oka lehet, hogy a gyermeküket egyedül nevelő nők gyermekei körében jóval gyakoribb, hogy a családalapítás a szülői házban zajlik le. Az egyedülálló anyák így nagymama szerepbe kerülnek. Végül az is lehet az oka, hogy a fiatalabb generációk válás után nagyobb eséllyel költöznek vissza az egyedül élő anyákhoz, mint az egyedül élő apákhoz, legfőképpen azért, mert ez utóbbi háztartástípus nagyon ritka.

A szülők iskolai végzettsége szerinti számítások azt mutatják, hogy a diplomás szülők háztartásaiban a legalacsonyabb a nagyszülőkkel együtt élők aránya. A diplomások körében mindössze 6%-ot tett ki a

három- vagy többgenerációs háztartások aránya, az alapfokú végzettséggel rendelkező szülők háztartásaiban viszont 12%-ot. (6. táblázat)

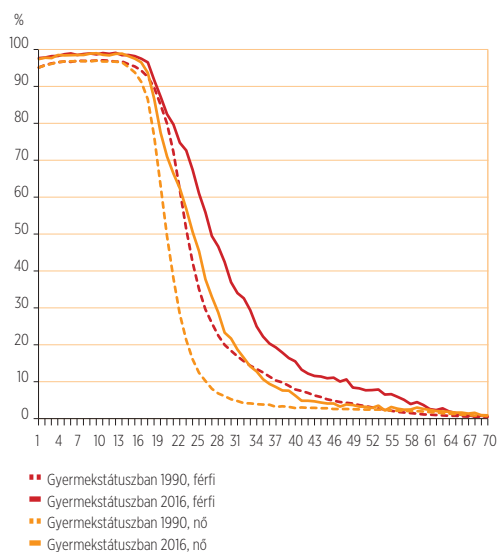
FELNŐTT KORÚAK GYERMEKSTÁTUSZBAN

A rendszerváltás után új jelenségként figyelhető meg a fiatalok sokkal későbbi önállóodása. Ez az együttélési formákban is megmutatkozik, hiszen napjainkban sokkal több fiatal felnőtt él még együtt a szüleivel, mint néhány évtizede, továbbá azoknak az aránya is jelentős, akik visszaköltöznek a szüleikhez. Az életpályán belül meghoszábbodó gyermekstátuszra utalnak azok a számítások, amelyek azt mutatják, hogy az egyes korévekben mekkora a családon belül gyermekstátuszban lévők aránya. A fiatalabb korosztályok esetében azt látjuk, hogy 1990-ben a 20–24 évesek 47%-a, 2016-ban pedig már 68%-a élt gyermekstátuszban. A 25–29 éves korosztályban ugyanezen idő alatt 18-ról 43%-ra növekedett a mutató értéke.

A férfiak és a nők között elég jelentős különbségek vannak a tekintetben, hogy mekkora arányuk él olyan családban, ahol ők maguk gyermekstátuszban vannak, azaz szüleikkel élnek együtt, partner és saját (nevelt) gyermek nélkül. Ahogy a

6. ábra is jelzi, a fiatal és a középkorú felnőtt népesség esetében minden korévben a férfiaknak nagyobb aránya tartozik ebbe a kategóriába, mint a nőknek. A jelenséget három tényezővel magyarázhatjuk, amelyeknek eltérő szerepük van az életpálya különböző szakaszaiban. Az egyik, hogy a férfiak később önállósodnak. A másik, hogy válás vagy az élettársi kapcsolat felbomlása után a férfiaknak nagyobb aránya költözik vissza a szüleikhez (és nagyobb arányban teszik ezt gyermek nélkül), mint a nőknek. És végül szerepet játszhat benne az is, hogy a férfiak között magasabb azoknak az aránya, akik már nem a 20-as, 30-as éveikben járnak, de még sohasem költöztek el a szüleiktől, még nem volt együttélő partnerkapcsolatuk.

6. ábra. A gyermekstátuszban levő nők és férfiak aránya életkor szerint, 1990, 2016

Forrás: KSH, 1990. évi népszámlálás (teljes körű állomány); KSH, 2016. évi mikrocenzus (teljes körű állomány); saját számítás.

A felnőtt korú, de gyermekstátuszban élők élethelyzetét az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 2016-os hullámának adatai alapján vizsgáltuk meg. Eszerint 2016/2017

fordulóján a 22–64 éves válaszadók közül 12,2% – a nők 7,2, a férfiak 17,6%-a – élt a szülői háztartásban gyermekstátuszban, partner és gyermek nélkül (az idősebbek között már nem találni ilyen személyeket). A főbb jellemzőiket a 7. táblázatban láthatjuk.

A többségük nőtlen/hajadon: ez főleg a fiatalabb korcsoportokra jellemző, de a középkorúak (50–64 évesek) körében is a nők harmada és a férfiak fele még sosem volt házas. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy korábban nem volt tartós párkapcsolatuk: a gyermekstátuszban élő nőtlen férfiak 15, a nők 23%-a már élt élettársi kapcsolatban. Az elváltak (és a házastársuktól külön élők) aránya különösen magas a gyermekstátuszban élő 50–64 éves nők körében (58%), de a hasonló korú férfiak esetében is 42,5%-ot tesz ki. Azok a gyermekes nők, akik válás után a szüleikhez költöznek, itt nem jelennek meg (ők háromgenerációs vagy kiterjesztett családháztartást alkotnak), kivéve, ha a gyermekük már felnőtt és külön háztartást alapított.

A gyermekstátuszú felnőttek közül – bár nem élnek házas- vagy élettársi kapcsolatban – a nők 38%-a és a férfiak 24%-a rendelkezik különélő partnerrel. Minél fiatalabb a válaszadó, annál nagyobb arányban van különélő partnere, és a nők körében minden korcsoportban magasabb értékeket találunk. A férfiak körében nemcsak a különélő partner nélküliek aránya magasabb, hanem az egész életükben egyedülállóként élőké is: minden második gyermekstátuszban élő 50–64 éves férfi (és minden negyedik nő) sosem élt házasságban vagy élettársi kapcsolatban.

A gyermekstátuszban élő 50 év alattiak jellemzően nem rendelkeznek gyermekkel. A 35–49 éves férfiak körében már megjelennek a gyermeküktől külön élő apák (17%), a gyermekstátuszban élő középkorú (50–64 éves) nők és férfiak felének pedig született gyermeke, akivel nem él együtt.

A vizsgált csoport mintegy harmada (az 50 év feletti középkorúak 42–43%-a) már élt a szüleitől külön háztartásban, tehát vissza-költözőnek tekinthető.

Társadalmi helyzet szerint a gyermekstátuszban élő 35 év alatti fiatalok valamivel magasabb, a 35–64 évesek pedig alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a teljes népesség. A gyermekstátuszban élő 35 év alattiak körében viszonylag sok az érettségizett, akik egy része valószínűleg a felsőfokú tanulmányait végzi. Az idősebb korcsoportokban egyre több alacsony végzettségűt és

egyre kevesebb diplomást találunk. A gyermekstátuszban élő férfiak – különösen az 50 év fölöttiek – iskolázottsága alacsonyabb, mint a nőké.

A gyermekstátuszban élő 50 év alattiak többsége dolgozik, a középkorúaknak azonban csak mintegy fele. A nem dolgozó fiatalok között jelentős csoportot képviselnek a tanulók (11–15%). Minden korcsoportban a teljes népességet meghaladó arányban találjuk meg a munkanélkülieket és a rokkantnyugdíjasokat; különösen az 50–64 éves férfiak esetében magas az arányuk (11, ill. 22%).

7. táblázat. A gyermekstátuszban élők megoszlása nem, korcsoport és főbb társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, 2016

(%)

	Nő				Férfi			
	22–34 éves	35–49 éves	50–64 éves	Összesen	22–34 éves	35–49 éves	50–64 éves	Összesen
Családi állapot								
Nőtlen, hajadon	97,7	87,4	37,8	90,1	98,5	82,9	51,9	89,5
Házass, külön él	2,3	5,1	12,1	3,8	0,2	2,3	0,0	0,8
Elvált	0,0	7,5	46,3	5,8	1,3	14,7	42,5	9,2
Özvegy	0,0	0,0	3,8	0,4	0,0	0,0	5,6	0,5
Különélő partnere van	44,2	28,8	14,6	38,3	31,7	14,1	7,4	24,3
Élt már valaha élet- vagy házastárssal	21,1	43,0	74,8	30,5	13,1	36,5	55,0	23,9
Született gyermeke	2,3	1,4	55,0	7,0	2,7	17,3	49,6	11,5
Valaha elköltözött a szülői házból	27,5	42,5	41,5	31,9	24,6	35,8	42,4	29,6
Iskolai végzettség								
Legfeljebb 8 általános	3,9	18,4	29,0	9,2	9,9	18,3	21,1	13,4
Szaktanulmányok/szakiskola	9,4	24,6	19,0	13,4	27,1	44,3	53,2	34,6
Érettségi	59,1	30,5	35,1	51,0	48,4	28,8	23,1	40,2
Diploma	27,5	26,5	16,9	26,3	14,6	8,7	2,6	11,8
Munkaerőpiaci helyzet								
Alkalmazott, önálló	75,0	68,5	42,7	70,7	77,0	88,5	58,2	78,5
Öregségi/özvegyi nyugdíjas	0,0	1,4	42,7	4,2	0,0	0,0	9,2	0,9
Rokkantnyugdíjas	1,7	13,4	7,0	4,6	1,7	6,8	22,1	5,1
Munkanélküli	6,8	8,4	3,9	6,8	8,0	4,3	10,5	7,2
Tanuló	15,4	0,0	0,0	10,8	11,1	0,0	0,0	6,8
Egyéb inaktív	1,2	8,3	3,6	2,9	2,2	0,5	0,0	1,5
Mindennapi tevékenységeiben gátolja valamilyen – egészségi állapotával összefüggő – fizikai vagy mentális probléma	5,3	17,5	4,1	7,7	6,9	15,2	30,6	11,6

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

8. táblázat. A gyermekstátuszban élők, a szülői háztartást korábban már elhagyók megoszlása nem, korcsoport és aszerint, hogy külön költözés után miért élnek ismét a szülőkkel/szülővel, 2016

Háztartásszerkezet	Nő				Férfi				Összesen
	22-34 éves	35-49 éves	50-64 éves	Összesen	22-34 éves	35-49 éves	50-64 éves	Összesen	
Párkapcsolata felbomlott	22,2	54,0	28,9	31,8	27,6	48,6	71,1	41,0	
Anyagi problémák, munkanélküliség	22,9	26,2	10,1	22,3	13,2	11,5	4,4	11,4	
Új élethelyzet (pl. új munka, hazaköltözés külföldről) idejére	21,0	6,8	0,0	14,6	15,6	15,4	4,3	14,0	
Tanulmányai idejére	25,8	5,1	7,1	17,9	17,7	4,0	6,4	11,3	
Szülő ápolása, ne legyen egyedül	3,3	2,9	31,4	6,6	4,4	7,5	6,3	5,7	
Lakásproblémák	2,1	5,0	0,0	2,7	11,6	6,1	4,1	8,6	
Egyéb ok, nincs válasz	2,6	0,0	22,6	2,7	10,0	6,9	3,5	8,0	
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

A felnőtt gyermekek és szüleik együttélését az is motiválhatja, ha valamelyikük egészségi problémákkal küzd, gondozásra szorul. Az egészségi állapottal összefüggő problémákról a gyermekstátuszban élő nők ritkábban számolnak be, mint a férfiak. A középkorúak körében szembetűnő a különbség: a nők 4, a férfiak 31%-át gátolja a mindennapi tevékenységeiben valamilyen egészségi probléma. Az 50-64 éves, szülőkkel élő nők esetében inkább az jellemző, hogy a beteg szülő támogatása miatt költöztek össze a szülővel.

A korcsoportok szerinti eltérésekből látható, hogy az életpálya különböző szakaszaiban mást és mást jelent gyermekstátuszban élni. A fiatalok körében elsősorban a kései önállósodás – a tanulmányok elhúzódása, a tartós párkapcsolat és a gyermekvállalás kitolódása – áll a háttérben, és elsősorban az iskolázottabbakat jellemzi. A gyermekstátuszban élő idősebb generációk esetében viszont egyre nagyobb arányban találunk olyanokat, akik válás, a párkapcsolatuk felbomlása után költöztek vissza a szülői házba, vagy még sosem éltek együtt partnerrel. A körükben viszonylag magas az alacsony iskolai végzettségűek, a munkaerőpiacról kiszorultak aránya. A gyermekstátuszú középkorú férfiak helyzete a leghátrányosabb.

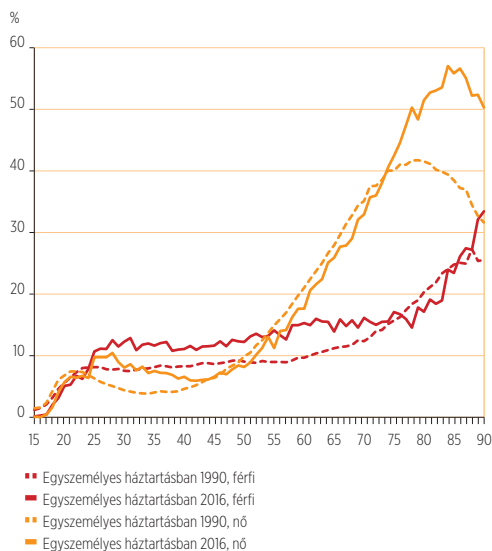
Láthattuk, hogy a jelenleg a szüleikkel, gyermekstátuszban élők mintegy harmada korábban már elköltözött a szülői házból, és hosszabb-rövidebb ideig a szülőktől önállóan élt. Mindkét nem esetében a korábbi párkapcsolat felbomlását említették a leggyakrabban a visszaköltözés legfontosabb okaként (8. táblázat). A fiatalok – a párkapcsolati okokon kívül – leggyakrabban az anyagi gondjaik, a munkanélküliség és a tanulmányaik miatt költöztek össze újra a szüleikkel, valamint olyan egyéb új élethelyzetben, amely esetén megszűnt a korábbi lakhatásuk. A 35-49 éves nők körében az anyagi problémák és a munkanélküliség, a férfiak esetében pedig az egyéb új élethelyzet is viszonylag gyakori. A középkorú nők körében a párkapcsolat felbomlása mellett fontos okként jelenik meg a már idős szülő(k) ápolása, támogatása is, míg a férfiaknál továbbra is a válás, az élettársi kapcsolat megszakadása a domináns ok.

EGYSZEMÉLYES HÁZTARTÁSOK

Az egyszemélyes háztartások arányának növekedése több évtizede tartó folyamat. Ez a növekedés az utóbbi években megtört, de így is jóval többen élnek egyszemélyes

háztartásban, mint 1990-ben. A növekedés több életkori szakaszban is tetten érhető, de a legjelentősebb változás az idősek, különösen a 70–75 év feletti nők körében mutatkozik (7. ábra).

7. ábra. Az egyszemélyes háztartásban élő nők és férfiak aránya életkor szerint, 1990, 2016

Forrás: KSH, 1990. évi népszámlálás; KSH, 2016. évi mikrocenzus; saját számítás.

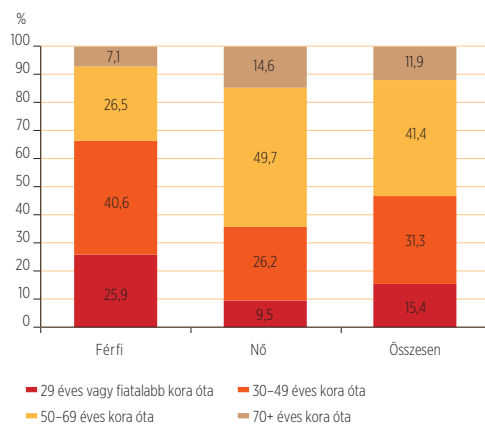
Az egyedül élők nem tekinthetők egységes csoportnak: különböző családi életutakat járnak be és eltérő a társadalmi-demográfiai helyzetük. Az, hogy egyedül élnek, bármely életkorban lehet egy rövid ideig tartó, átmeneti életszakasz, de évtizedeken át is fennállhat ez a helyzet. Többféle módon jöhet létre egy egyszemélyes háztartás. Van, aki a párkapcsolata felbomlását vagy özvegyülést követően, vagy a felnőtt gyermekei külön költözése után válik egyedül élővé. Mások (még) nem alapítottak saját családot a szülői ház elhagyása után, és vagy mindvégig egyedül, vagy egy ideig másokkal (rokonok, barátok stb.), intézményi háztartásban (pl. kollégium, munkásszállás) laknak, és innen kiköltözve válnak egyszemélyes háztartássá. A szülői háztartásban gyermek-

státuszban – partner és gyermek nélkül – élő felnőttek a szülők halála után szintén egyedül élőkké válnak.

A következőkben az Életünk fordulópontjai adatfelvétel 2016-os hullámának segítségével röviden áttekintjük az egyszemélyes háztartásban élők főbb jellemzőit.

Az egyedül élők között viszonylag kevesen vannak (12%), akik fiatal, legfeljebb 29 éves koruk óta élnek egyedül (8. ábra). Minden harmadik egyedül élő 30–49 éves kora óta, 41% 50–69 éves kora óta, 12% pedig 70 éves vagy idősebb kora óta él egyedül. Jelentősek a nemi különbségek: a férfiak negyede 30 éves kora előtt, kétharmada pedig 50 éves kora előtt lett egyedül élő, míg a nők körében az a jellemzőbb, hogy 50 éves vagy idősebb koruk óta élnek egyszemélyes háztartásban. Ez természetesen összefügg a válaszdók életkorával: a fiatalabb korcsoportokba tartozók csak fiatal koruk óta élhetnek egyedül, az életkor előrehaladtával azonban kimutathatók nemi különbségek. A két nem közötti halandóságbeli eltérések miatt az idős nők a férfiaknál nagyobb arányban élnek egyedül viszonylag hosszú ideje. A középkorúak körében pedig inkább a férfiak alkotnak hosszabb ideje egyszemélyes háztartást.

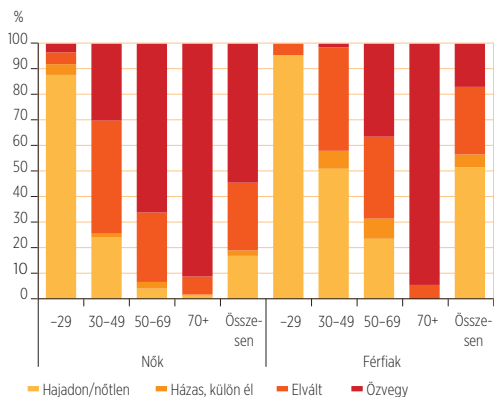
8. ábra. Az egyszemélyes háztartásban élő nők és férfiak összetétele aszerint, hogy hány éves koruk óta élnek egyedül, 2016

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

A fiatal korok óta egyedül élő férfiak szinte mindegyike nőtlen, és a nők többsége is hajadon (9. ábra). Az elvált és a házastársától külön élő családi állapot a 30–49 és az 50–69 éves korok óta egyedül élők körében a leggyakoribb, az özvegyek aránya pedig az 50 év fölöttiek esetében válik jelentőssé. Szinte csak özvegyeket találunk azon nők és férfiak között, akik 70 éves vagy idősebb korok óta élnek egyedül. Ha azokat is figyelembe vesszük, akik korábban élettársal éltek, akkor már az egyedül élők fiatalabb korcsoportjaiban is jóval több olyan személyt találunk, akiknek már volt tartós kapcsolatuk (10. ábra).

9. ábra. Az egyedül élő nők és férfiak megoszlása családi állapot és aszerint, hogy hány éves koruk óta élnek egyedül, 2016

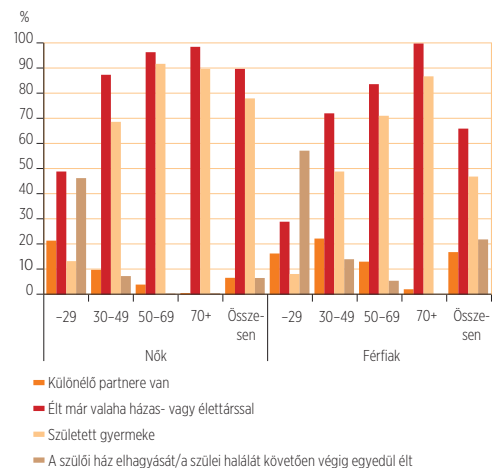
Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

Bár az egyedül élőknek nincsen házastársuk vagy élettársuk, ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincs párkapcsolatuk: az egyszemélyes háztartásban élő nők 7, a férfiak 17%-a rendelkezik különélő partnerrel (10. ábra). Ez inkább azokra jellemző, akik fiatalabb korok óta élnek egyedül. Minden máso-

dik egyedül élő férfinak és a nők háromnegyed részének van olyan gyermeke, aki vagy már maga is felnőtt és elhagyta a szülői házat, vagy pedig válást, szétköltözést követően a másik szülővel (rendszerint az anyával) él.

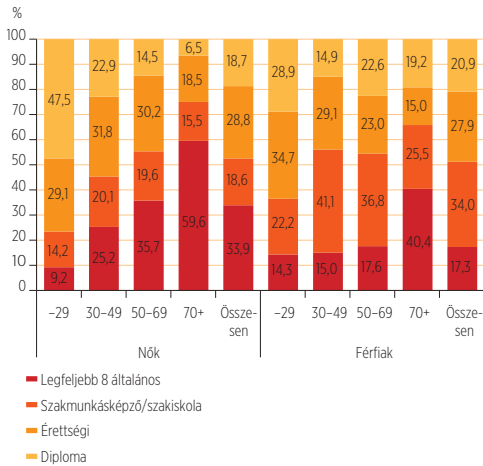
Az egyszemélyes háztartásban élő nők 7%-a és a férfiak 22%-a a szülői ház elhagyása vagy a szülei halála óta mindvégig egyedül élt (10. ábra). Ez főként a fiatal korok óta egyedül élőkre jellemző (a csoport 46, ill. 57%-a), de a 30–49 éves korok óta egyedül élő férfiak esetében is 14%-ot tesz ki az arányuk. A végig egyedül élők között azonos arányban vannak, akik legfeljebb 4 éve, 5–19 éve, és több mint 20 éve élnek egyszemélyes háztartásban. Jelentős nemek közötti különbségeket találunk: a végig egyedül élők esetében a férfiakra jellemzőbb, hogy rövid ideje élnek egyedül (például az érintett nők 46%-a, a férfiak 23%-a legalább 20 éve él egyedül).

10. ábra. Az egyedül élő nők és férfiak megoszlása a családi életútjuk jellemzői és aszerint, hogy hány éves koruk óta élnek egyedül, 2016

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

11. ábra. Az egyedül élő nők és férfiak megoszlása iskolai végzettség és aszerint, hogy hány éves koruk óta élnek egyedül, 2016

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 5. hullám (2016/2017); saját számítás.

Az egyszemélyes háztartásban élők relatív társadalmi helyzete is függ attól, hogy mióta élnek egyedül. Magyarországon a fiatal, családalapítás előtt álló korcsoportokban viszonylag ritka, hogy egyedül éljenek, és ez leginkább a magasan képzettekre jellemző. Ennek megfelelően, aki fiatal kora óta él egyedül (és maga is valószínűleg fiatal), viszonylag magas iskolai végzettséggel rendelkezik (pl. a legfeljebb 29 éves koruk óta egyedül élő nők fele diplomás), míg az idősebb koruk óta egyedül élők végzettsége alacsonyabb, mint a teljes népességé (11. ábra).

FOGALMAK

Háztartás: Közös (*magán*)háztartásba az olyan együtt lakó személyek tartoznak, akik egy lakásban vagy annak egy részében laknak, a létfenntartás (például étkezés, napi kiadások) költségeit – legalább részben – közösen viselik. A háztartások másik részét az *intézeti háztartások* (például kollégium, idősek otthona, börtön) alkotják, ahol az ott élők közösségi elhelyezést vagy elhelyezést és ellátást kapnak.

Család: A *család* a házastársi vagy élettársi, illetve gyermek-szülő kapcsolaton alapuló együttélők köre, akikhez további családtagok kapcsolódhatnak. A népszámlálások meghatározása szerint a család lehet a) *párkapcsolaton alapuló*, ezen belül házaspár vagy élettársi kapcsolatban együtt élő két személy, akár nőtlen/hajadon gyermekkel, akár gyermek nélkül; vagy b) egy szülő nőtlen/hajadon gyermekkel (*egyszülős család*). A fejezetben a saját számításaink során nem vettük figyelembe, hogy a gyermekstátuszban élő személy nőtlen/hajadon-e vagy sem. Ugyanakkor a gyermekstátuszban élőket életkoruk alapján csoportosítottuk, és megkülönböztettük a 18, a 24 éves és annál fiatalabb, illetve a 24 év feletti gyermekeket.

Intakt család: Az a család, ahol a családban élő összes gyermek mindkét szülőnek vér szerinti gyermeke.

Egyszülős család: Az a család, ahol a családban élő gyermekeket csak egy szülő neveli, azaz a háztartásban csak egy szülő él.

Mozaik család: Az a család, ahol a családban a gyermekek két szülővel élnek együtt, és legalább egy olyan gyermek él a családban, akinek az egyik szülő nem vér szerinti szülője.

Családháztartás: Az egy vagy több családot magában foglaló háztartás az ún. *családháztartás*. Ha a háztartás egy családból áll, a család és a háztartás lényegében azonos, a háztartás *egy családos*. Ha több család vezet közös háztartást, a háztartás *többcsaládos*.

Nem családos háztartás: Azt a háztartást, ahol nem él család, *nem családos háztartás*nak nevezik. Ezek a következők: a) *egyszemélyes háztartás*, amikor a háztartást egyetlen személy alkotja; b) *egyéb összetételű háztartás*, amelyben csak családot nem képező személyek élnek. Ez utóbbi lehet: együtt élő, de családot nem alkotó rokon személyek (például testvérek; egy nagyszülő bármilyen családi állapotú unokájával) vagy nem rokon személyek (például barátok) háztartása.

Gyermek: A népszámlálási háztartás- és családszerkezeti adatközlések csak azokat tekintik *gyermeknek*, akik nőtlen vagy hajadon családi állapotúak (azaz még sosem kötöttek házasságot). Ekkor a nem nőtlen/hajadon, egyébként gyermekstátuszú személyek az egyéb rokonok között szerepelnek. Saját számításainkban mi ennél egy bővebb gyermek-fogalmat használunk: gyermeknek tekintjük mindazokat, akiket a kérdezettek gyermekstátuszúnak jelöltek, azaz olyan személynek, aki legalább az egyik szülőjével együtt él. Emiatt a házaspár, elvált vagy özvegy gyermekeknek egyik vagy mindkét szülőjével való együttélését a két módszer eltérő családtípusba sorolja.

Látogató partnerkapcsolat (LAT): Olyan tartós, monogám párkapcsolat, amelyben a pár nem él közös háztartásban, és a kapcsolatukat a külvilág előtt is felvállalják. (A fogalom alternatív definíciójáról lásd: Kapitány 2012.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kapitány B. (2012): 'Látogató párkapcsolatok' Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 22(1): 4-29.

Monostori J. (2017): Stabilitás és változás az idősek háztartásszerkezetében. *Demográfia*, 60(1): 105-137.

Monostori J. – Murinkó L. (2015): Család- és háztartásszerkezet. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 153-170.